

Отримано: 20 січня 2020 року

Прорецензовано: 23 січня 2020 року

Прийнято до друку: 29 січня 2020 року

e-mail: olga.kachmar@uzhnu.edu.ua

DOI: 10.25264/2519-2558-2020-9(77)-40-42

Качмар О. Ю. Мова і мовлення в міждисциплінарних студіях. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2020. Вип. 9(77). С. 40–42.

УДК: 811.111'23:165.194

Качмар Ольга Юрївна,
кандидат філологічних наук, доцент
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

МОВА І МОВЛЕННЯ В МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ СТУДІЯХ

Дослідження мови як багатогранного об'єкта займають важливе місце у традиційних і сучасних лінгвістичних пошуках. У статті висвітлено трактування мови й мовлення у контексті взаємодії лінгвістичних та психологічних студій, проаналізовано основні теоретичні підходи до вивчення мови з урахуванням основних засад загальної психології, лінгвістики та психотерапії в діахронному аспекті. Охарактеризовано основи теорії мовленнєвої діяльності, де мовленнєву діяльність визначено як основний вид знакової діяльності, ключова характеристика якої – цілеспрямованість. У контексті діяльнісного трактування мовних процесів виділено процеси говоріння і розуміння як мовленнєву діяльність і як один з проявів мовних явищ.

Окрім того, описано міждисциплінарні аспекти, тісно пов'язані з вивченням особистості загалом, а також із позицій її інтелектуальної та комунікативної діяльності. Істотними характеристиками мови визначено її адресність і спрямованість.

Ключові слова: мова, мовлення, психолінгвістика, психотерапія, мовознавство.

Olga Yu. Kachmar,
PhD in Philology, Associate Professor
SU «Uzhhorod National University»

LANGUAGE AND SPEECH IN INTERDISCIPLINARY STUDIES

Language research as a multifaceted object plays an important role in traditional and modern linguistic studies. The article deals with the interpretation of language and speech in the interaction of linguistic and psychological aspects. The main theoretical approaches to the study of language are analysed, taking into account the basic principles of general psychology, linguistics and psychotherapy in the diachronic perspective.

The basics of the speech activity theory are characterized, where speech activity is defined as the main type of symbolic action, the key characteristics of which is purposefulness. In the context of the activity interpretation of speech models, the processes of speaking and understanding are distinguished as a speech activity and as an aspect of speech phenomena at the same time.

It is stated that language and speech denote two different aspects of a communicative activity of a person and reflect his or her existence. Related to consciousness in general, human speech is involved into certain relationships with all mental processes, but the basic and decisive thing about language is its connection with thinking. Words, like images, sound or visual, do not constitute speech, the whole process of speech is defined and regulated by the semantic relations between the meanings of words. The study emphasizes that it is impossible to reduce thinking to speech and to establish an identity between them, as well as to separate thinking from speech.

It is noted that in one's own language communicative and cognitive need, language is considered only in the categories of activity (like thinking) with the help of the language, acting as a means of the activity. Speech activity of people as a set of language actions can be an independent activity or it can be a part of another, wider activity, for example, cognitive. Speech activity is determined by the following characteristics: structural organization (internal and external), subject (psychological) content, motivation and commitment.

In addition, it describes interdisciplinary aspects closely related to the study of personality in general, as well as from the point of view of its intellectual and communicative activity. The essential characteristics of a language determine its sets and goals.

Key words: language, speech, psycholinguistics, psychotherapy, linguistics.

Проблема мовленнєвої взаємодії в контексті психотерапевтичного сеансу було приділено чимало уваги в сучасних дослідженнях [3, 5, 6, 7, 11, 12, 13]. У певному сенсі психотерапевтичну взаємодію можна розглядати як дискурсивну практику (Н. Ф. Калина, Н. Д. Павлова, С. Б. Старовойтенко, Т. Н. Ушакова), адже дискурс – це «текст, поглинений життям» [1] обох учасників терапевтичного процесу – психотерапевта і пацієнта. Тексти діалогів, які є складовою частиною психотерапевтичного дискурсу, потребують вивчення з метою виявлення мотиваційних, когнітивних і комунікативних аспектів мовленнєвої діяльності психотерапевта й пацієнта, що й зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Мета статті – виокремити й висвітлити трактування мови й мовлення у контексті взаємодії лінгвістичних та психологічних студій.

Досягнення мети передбачає виконання ключового завдання дослідження – проаналізувати основні теоретичні підходи до вивчення мови з урахуванням основних засад загальної психології, лінгвістики та психотерапії.

Період з початку XIX до 60-х рр. XIX ст. є періодом становлення психології як самостійної науки. Визначальним працями цієї доби прийнято вважати мовознавчі здобутки німецького лінгвіста Вільгельма фон Гумбольдта. Це перший дослідник, який характеризував мову як окрему діяльність або ж сукупність актів мовленнєвої діяльності, оскільки, на його думку, лише так можливо пізнати сутність мови і мовлення [3].

Саме завдяки працям В. Гумбольдта мову і мовлення почали розглядати в психологічному аспекті, трактуючи питання мовленнєвої активності й діяльності мови, пов'язаної з духовними проявами індивідуума. Поряд з твердженням натхненності мови, вчені були відзначені такі аспекти як плинність, гнучкість, пов'язані, перш за все, з поняттям мови., з'явилося лінгвістичне визначення мови як «мови в дії».

Важливою для психологічних досліджень мови є також ідея В. Гумбольдта про те, що мова – це не тільки засіб вираження вже пізної дійсності, а й засіб пізнання ще невідомої реальності [там само].

Серед послідовників В. Гумбольдта чільне місце належить нашому співвітчизнику О. О. Потебні. Головна тема його праць – питання про співвідношення мови і думки. Автор розглядав мовний акт як явище виключно психічне, однак мова, на його думку, вносить в цей акт культурне, соціальне начало. Основна ідея його відкриття полягала в тому, що, формулюючи думку, ми одночасно її формуємо [8].

У той час лінгвістичні і психологічні дослідження починають взаємодіяти між собою. Виникає новий напрямок в лінгвістиці – молодогограматизм, який поглядами на природу мови, предмет мовознавства та метод наукового дослідження нагадує порівняльно-історичне психологічне мовознавство. Згідно з уявленнями молодогограматиків, причини і закони змін мови відносяться не до сфери розвитку людського суспільства, а до розвитку психіки окремої людини, тому всі мовні зміни відбуваються у «звичайній мовній діяльності» індивіда [11].

Для молодогограматиків метод вивчення процесів розвитку мови полягав у ретельному емпіричному описі фактів, які торкаються психіки людини-мовця: скільки індивідів, стільки і окремих мов, а психічна сторона мовної діяльності може бути пізнана шляхом самоспостереження.

Лінгвіст Бодуен де Куртене вказував на потребу людини в спілкуванні, повідомленні своїх думок іншим людям. Для того, щоб вивчати мову як феномен потрібно звернути увагу на процес мовлення, що забезпечує соціальні зв'язки і спілкування; він стверджував, що феномени мови й мовлення необхідно вивчати за допомогою експерименту [11].

В. Вундт розглядав мову як прояв загальної, властивої людям здатності виражати свої почуття й афекти. Мова має таке ж походження, що і жести, крики радості або горя. Велике значення він надавав використанню в мові природних звуків, вважаючи, що звуконаслідування і звукові жести складають натуральну основу людської мови [9, с. 68].

Подальший розвиток досліджень мови і мовлення в психології пов'язаний з іменем видатного швейцарського лінгвіста Ф. де Соссюра. У 1916 р була опублікована його книга «Курс загальної лінгвістики» [13], яка викликала широкий резонанс у світовій науці. Розгорнулася гостра полеміка між послідовниками Ф. Соссюра і його опонентами, яка сприяла оформленню принципів структурного мовознавства. Ф. Соссюр визначив три основні поняття: власне мову (*langue*), мова (*parole*) і мовну діяльність (*langage*).

За Ф. Соссюром вивчення мовної діяльності складається з двох частин: перша – це мова, яка не залежить від індивіда, інша пов'язана з мовною діяльністю індивіда – це мовлення. Мова необхідна, щоб мовлення було зрозумілим і продукувало дію, мовлення необхідне для того, щоб встановилася мова; історично факт мовлення завжди передує мові. Мовлення – це індивідуальний «акт волі і розуміння», в якому присутні: 1) певні поєднання слів, властиві тільки цьому суб'єкту мовлення; 2) унікальний психофізичний механізм, що дозволяє суб'єкту реалізувати себе в мові. Мовна діяльність, як ціле, пізнати, тому як вона різнорідна [11].

Розглядаючи дослідження мови в психології, необхідно відзначити, що перша третина ХХ ст. пов'язана з провідним напрямком цього періоду – біхевіоризму, сфокусованого на вивченні психології крізь призму поведінки. У дослідженнях теоретика біхевіоризму І. П. Павлова була розроблена ідея про другу сигнальну систему як складний фізіологічний механізм, що здійснює мовну діяльність. Під другою сигнальною системою І. П. Павлов розуміє здатність кори великих півкуль мозку людини реагувати на слово, що є для неї подразником. Закономірності діяльності другої сигнальної системи залежить від узагальнювальної сили слова. Друга сигнальна система властива тільки людині [4, с. 253]. Концепція другої сигнальної системи сприяла зміцненню природничої позиції у вивченні механізмів мови.

Завдяки розвитку біхевіоризму у світовій науці на довгий час було актуальним поведінкове тлумачення мови як специфічної форми реагування.

Паралельне становлення психоаналізу, основоположником якого є З. Фрейд, дозволило вивчати мову як прояв підсвідомих процесів. Е. Бенвеніст в «Нотатках про роль мови у вченні Фрейда» пише про те, що мова в психоаналізі стає виразом сьогочасної суб'єктивності, яка важко схоплюється але є невід'ємною від діалогу. Мова є носієм повідомлення і слугує водночас знаряддям дії. У цьому сенсі форми мовлення щоразу є унікальними, хоча вони реалізуються всередині мови і завдяки їй. Далі він зазначає дуже важливу особливість мови, яка у психоаналізі постає як посередник «для тлумачення іншої мови, що має свої власні правила, символи і синтаксис, та безпосередньо пов'язана з глибинними структурами психіки» [12, с. 117–125].

Відзначимо також, що в психоаналізі велике значення надавалося огріхам у письмі чи обмовкам, різним порушенням мови як свідчення і прояви несвідомого (підсвідомого). Інтерпретація несвідомого стала можливою також завдяки мові символів і архетипів у трактуванні К. Юнга.

Наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. в психології намічається загальна тенденція використання експерименту в дослідженнях процесу виникнення мовлення у дітей, його динаміки, соціокультурних особливостей тощо [4, с. 90–101]. У цей період розвитку вітчизняної психології питань вивчення мови і мови було приділено чимало уваги, однак, незважаючи на диференціацію психологічних досліджень з мовної проблематики, в психології не було створено єдиного визначення поняття «мова». Найчастіше поняття мови і мови вживаються як синоніми. Розроблено комплексну програму, до якої увійшли: 1) загальні проблеми (мова і мислення, мова і мовленнч, поняття і слово, виразні рухи і мова, мова і теорія кібернетики); 2) аспекти процесів виробництва мови (фізіологічний, психологічний, лінгвістичний); 3) сприйняття мови (фізичні властивості і якості мови, єдність відчуттів та мислення в сприйнятті мови, сприйняття і розуміння мови, усвідомлюване і підсвідоме в мові; сприйняття інтонації, складів, слів, фраз); 4) розуміння мови; 5) змістовність, зрозумілість і виразність мови; 6) психологічні основи культури мовлення; 7) методи вивчення мови [5].

На загальному тлі розвитку психологічних досліджень мови і мовлення культурно-історична теорія Л.С. Виготського виявилася справжнім проривом у цьому напрямку. За Л.С. Виготським, саме на основі мови і мовлення розвиваються вищі психічні функції людини. Він почав свої розробки в царині психології мови з поняття «мовна реакція», в якому були взаємопов'язані тілесне, комунікативне, смислове та історико-культурне начала. Надалі від вивчення мовної реакції він перейшов до вивчення психічних функцій, до структури котрих уходять знаки як особливі регулятори розвитку людини, що створюються в культурі. Знак (слово) – це «психологічне знаряддя», спрямоване не так на зовнішній, як на внутрішній світ людини [2]. Л.С. Виготський розглядав умовний зв'язок між звуками і значеннями слів в їх мінливості, динаміці й діа-

лекції, встановив, що значення слів розвиваються в дитячому віці, а шляхи розвитку життєвих понять дитини специфічні [2, с. 890–891].

Проблематика вивчення психології мови і мовлення отримала подальший розвиток в роботах С.Л. Рубінштейна. Мовлення – це акт спілкування засобами мови; мовлення – це мова в дії [10, с. 382]. Мова і мовлення позначають два різних аспекти єдиного цілого, конкретної діяльності (спілкування) – і, позначаючи, відображають буття [там же]. Пов'язане зі свідомістю загалом, мовлення людини включається в певні взаємини з усіма психічними процесами; але основним і визначальним для мови є її ставлення до мислення. Слова, як наочні образи, звукові або зорові, власне самі ще не становлять мовлення, весь процес мовлення визначається і регулюється смисловими відносинами між значеннями слів. Не можна звести мислення до мовлення і встановити між ними тотожність. Але не можна і відривати мислення від мовлення. Наприклад, у промові ми формуємо думку, але, формулюючи її, ми її формуємо. Мислення саме формується під час створення мовної форми. Мислення і мовлення без ототожнення включаються в єдність одного процесу [10, с. 395].

О.М. Леонтьєв багато в чому на основі висновків, зроблених Л.С. Виготським, дав розгорнуте психологічне визначення мови: 1) мовлення як своєрідна діяльність не прирівнюється до інших видів діяльності, а займає центральне місце в процесі психологічного розвитку; розвиток мовлення пов'язаний з розвитком мислення вони нерозривні в єдності і з розвитком свідомості загалом; 2) мовлення має поліфункціональний характер, тобто виражене в різних діяльностях: мовленню притаманні комунікативна (слово – засіб спілкування), індикативна (слово – засіб позначення предмету), інтелектуальна, сигніфікативна (слово – носій узагальнення, поняття) функції; всі ці функції мовлення внутрішньо взаємопов'язані; 3) мовлення – поліморфна діяльність, оскільки комунікативне мовлення вголос та внутрішнє мовлення є взаємоперехідними; 4) у мовленні (у слові) слід розрізняти зовнішній фізичний бік та внутрішній семантичний, смисловий; 5) слово як одиниця людського мовлення, по-перше, має предметну віднесеність (що становить специфічну ознаку слова) і, по-друге, має значення, тобто є носієм узагальнення; 6) процес розвитку мови не є процес кількісних змін, що виражаються в збільшенні словника дитини і асоціативних зв'язків слова, натомість це процес якісних змін [6, с. 69–70].

Пізніше було сформульовано і основи теорії мовленнєвої діяльності, де мовленнєву діяльність визначено як «основний вид знакової діяльності», ключова характеристика якої – цілеспрямованість [7]. У контексті діяльнісного трактування мовних процесів виділено процеси говоріння і розуміння як мовну діяльність і як один з аспектів мовних явищ. Автор вводить поняття «психофізіологічної мовної організації індивіда», що є соціальним продуктом і не зводиться до суми індивідуального мовленнєвого досвіду. Поняття «мовна організація» і «мовна діяльність» чітко розмежовані, де термін «мовна організація» означає готовність індивіда до мовної діяльності [там само].

І. А. Зимня запропонувала інший підхід до дослідження мовленнєвих процесів, що тяжіє до теорії діяльності Л. С. Рубінштейна і до ідей О. О. Потебні. Мовну діяльність вона визначає як активний процес прийому і / або видачі повідомлення, організованого соціальними засобами (мова) і способом (мовлення) «формування і формулювання думки» в спілкуванні людей один з одним, в процесах говоріння (письма), слухання (читання) [5, с. 41–66]. У такому визначенні кожен з цих процесів, здійснюваний суб'єктами взаємодії в вербальному спілкуванні (монологічному, діалогічному або полілогічному), розглядається як вид мовної діяльності, що характеризується всім тим, чим визначається будь-яка інша самосійна діяльність людини. Перш за все, це відноситься до утвердження наявності власної мовної комунікативно-пізнавальної потреби. Важливо відмітити, що за цього підходу мова розглядається тільки в категоріях діяльності як спосіб дії з предметом (думкою) за допомогою мови, що виступає в якості засобу діяльності. Мовленнєва діяльність людей як сукупність мовних дій може бути самостійною діяльністю або ж входить до іншої, більш широкої діяльності, наприклад, пізнавальної. Мовленнєва діяльність визначається такими характеристиками: структурною організацією (внутрішньою і зовнішньою), предметним (психологічним) змістом, вмотивованістю і цілеспрямованістю.

Таким чином, мова виступає як багатогранний об'єкт вивчення, тісно пов'язаний з вивченням особистості загалом, з позицій її інтелектуальної та комунікативної діяльності. Істотними характеристиками мови є її адресність і спрямованість. Тенденція до розширення предмета досліджень мови проявилася останнім часом в диференціації ряду спеціальних галузей психології – лінгвопсихології, лінгвосоціопсихології, психосемантики, психоакустики й психолінгвістики, взаємодія з сусідніми явищами в межах яких і слугує **перспективою** подальших лінгвістичних розвідок.

Література:

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс. *Языкознание. Большой энциклопедический словарь*. М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. С. 136.
2. Выготский Л. С. Психология. М.: Эксмо-пресс, 2002. 1008 с.
3. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. М.: Прогресс, 1984. 397 с.
4. Ждан А. Н. История психологии. От Античности до наших дней: Учебник для вузов А. Н. Ждан. 5-е изд., перераб. и доп. М.: Академический Проект, 2004. 576 с.
5. Зимняя И. А. Лингвопсихология речевой деятельности. М.: Москва-Воронеж, 2001. 432 с.
6. Леонтьев А. Н. Психологическое исследование речи. Избранные психологические произведения / Под ред. Давыдова В. В. М., Политиздат, 1983.
7. Леонтьев А. А. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии: избранные психологические труды. М.–Воронеж: Прогресс, 2001.
8. Потебня А. А. Мысль и язык. *Эстетика и поэтика*. М.: Искусство, 1976. 613 с.
9. Психолінгвістика: учебник для вузов / Под ред. Т. Н. Ушаковой. М.: ПЕР СЭ, 2006. 416 с.
10. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб.: Питер, 2003. 720 с.
11. Сусов И. П. История языкознания: учеб. пособие для студ. старших курсов и аспирантов. Тверь: ТГУ, 1999. 168 с.
12. Benveniste E. Problems in General Linguistics. Miami: University of Miami Press, 1973. 317 p.
13. Harris R., Komatsu E. Saussure's Third Course of Lectures on General Linguistics. Berlin: Pergamon, 1993. 196 p.